

DOROTA WEREDA

DZIAŁALNOŚĆ BAZYLIANÓW W BRZEŚCIU LITEWSKIM
W XVII- XIX WIEKU

Brześć w czasach przedrozbiorowych był ważnym ośrodkiem administracyjnym i handlowym. W 1566 r. po utworzeniu województwa brzesko-litewskiego miasto stało się stolicą województwa i powiatu, siedzibą kasztelanii, sądów grodzkich i ziemskich, miejscem obrad sejmików. W epoce nowożytnej w Brześciu wznosiła lub kupowała domy nie tylko szlachta, ale również magnaci¹. Społeczność miasta stanowili wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego, Cerkwi prawosławnej, judaizmu a po 1596 r. Cerkwi unickiej. W roku 1410 w mieście powstał klasztor Augustianów. W epoce nowożytnej w Brześciu klasztory założyli bernardyni (1605), dominikanie (1620), jezuita (1623) oraz żeńskie zgromadzenia brygidek (1621) i bernardynek (1624)². Po unii brzeskiej miejscem kultu wyznawców Cerkwi prawosławnej pozostały cerkwie św. Szymona i Narodzenia NMP³. Społeczność unicka była skupiona wokół czterech parafii: katedralnej św. Mikołaja Cudotwórcy (tu ogłoszono w 1596 r. tzw. unię brzeską), Świętej Trójcy, św. Michała i Spaskiej. Od roku 1631 kolejną placówką unicką stał się klasztor i cerkiew Bazyliańców, jedyne męskie zgromadzenie zakonne w Cerkwi unickiej. Brzeski klasztor należał do utworzonej w 1617 r. litewskiej (wileńskiej) kongregacji Świętej Trójcy⁴.

Dr hab. DOROTA WEREDA – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; adres do korespondencji: 08-110 Siedlce, ul. Żytnia 39; e-mail: weredad@interia.pl

¹ T. TRAJDOS, *Dobra i dochody klasztoru augustianów w Brześciu Litewskim w świetle archiwaliów konwentualnych (do końca XVII w.)*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław 2013, s. 387-411.

² B. KUMOR, *Brześć*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1985, szp. 1130-1131.

³ A. MIRONOWICZ, *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001, s. 244.

⁴ M. SZEGDA, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego: 1613-1637*, Warszawa 1967, s. 60-61.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie okoliczności fundacji brzeskiej placówki, obszarów jej działalności, znaczenia w Cerkwi unickiej oraz w społeczności lokalnej. Analizie poddane zostaną również materialne podstawy funkcjonowania klasztoru w środowisku miejskim.

W ostatnim dziesięcioleciu opublikowanych zostało wiele prac prezentujących różne obszary aktywności bazylianów w dziejach państwa polsko-litewskiego. Brzeski klasztor Bazylianów nie był dotychczas tematem odrębnej publikacji⁵.

1. FUNDACJA

Placówka bazylianów w Brześciu została powołana „za wolą, konsensem i błogosławieństwem”⁶ metropolity unickiego Józefa Welamina Rutskiego. Dokument fundacyjny brzeskiego klasztoru został wystawiony w Brześciu 6 października 1631 r. przez unickiego metropolitę kijowskiego Józefa Welamina Rutskiego i sędziego ziemi brzeskiej Gabriela Jeleńskiego w języku ruskim⁷. Brak informacji o życiu i działalności Jeleńskiego nie pozwala na określenie jego roli w fundacji, poza współfinansowaniem zakupu gruntu pod zabudowania. Partycypowanie Jeleńskiego w fundacji było uwarunkowane prawdopodobnie jego powiązaniem z protektorem Cerkwi unickiej wojewodą brzeskolitewskim Eustachym Ostafianem Janem Tyszkiewiczem-Łohojskim, którego był szwagrem⁸. Ogłoszenie dokumentu fundacyjnego zostało poprzedzone zakupem od Szmuyła Moyżeszowicza, Lejzera Łazarowicza i brzeskiej gminy żydowskiej za sumę 2 tys. kop. litewskich gruntu w mieście, tzw. Kału Mikulińskiego. Poprzednim właścicielem parceli był woje-

---

⁵ Rezultaty badań nad różnymi aspektami działalności bazylianów przedstawiają m.in. publikacje: B. LORENS, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014; J. GETKA, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa 2017; I. ALMES, „*Ex Libris Patrum Basilianorum*”: z historii prywatnych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej w drugiej połowie XVIII w., w: *Książka dawna i jej właściciele = Early printed books and their owners: zbiór studiów*, t. II, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, Wrocław 2017, s. 63-80; I. WODZIANOWSKA, *Monaster bazyliński w Barze w świetle wizytacji z lat 1820-1823*, „*Hereditas Monasteriorum*” 6 (2015), s. 291-316; Ю. СТЕДИК, *Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII-XVIII ст.)*, Жовква 2015.

⁶ *Акты издаваемые Виленскою археологическою комиссиею для разбора древних актов*, т. 3, Вильна 1870, s. 44.

⁷ A. WOLFF, *Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. III: *Biblioteki*, [red. P. Bańkowski], Warszawa 1955, s. 239.

⁸ D. KONIECZNA, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013, s. 124.

woda brzeski Eustachy Ostafian Jan Tyszkiewicz, który otrzymał ten plac od króla na sejmie walnym w 1629 r. Nabywcami nieruchomości gruntowej był Rafał Korsak, biskup piński i turowski, koadiutor unickiej metropolii kijowskiej, protoarchimandryta bazylianów. Zakupu dokonał w imieniu swoim i całego zgromadzenia bazylianów. Transakcja została przeprowadzona 6 maja 1631 r. Strony transakcji wniosły o jej zatwierdzenie na roczkach majowych w 1631 r. i w sądzie ziemskim w październiku tego roku. O wydaniu dokumentu fundacyjnego dla brzeskiej placówki bazylianów zdecydował dopiero wpis do ksiąg ziemskich⁹. Najważniejszym sposobem legitymizacji stanu prawnego były przywileje królewskie. O uzyskanie dokumentu każdy monaster starał się indywidualnie¹⁰. Fundację klasztoru bazylikańskiego i cerkwi św. Apostołów Piotra i Pawła król zatwierdził 27 lutego 1638 r. Monaster i cerkiew zostały wyjęte spod jurysdykcji władz świeckich i przekazane, analogicznie do praktyki stosowanej w klasztorach Kościoła rzymskokatolickiego, władzy i prawodawstwu duchownemu¹¹.

Powołanie brzeskiej placówki bazylianów wpisywało się w strategię wzmacniania wpływów Cerkwi unickiej w czasie wzrostu napięcia w relacjach pomiędzy Cerkwią prawosławną i Cerkwią unicką¹². W Brześciu zwierzchność biskupa unickiego uznali duchowni cerkwi: sobornej św. Mikołaja, Przemienia Pańskiego, Zmartwychwstania Pańskiego i św. Kosmy i Damiana. Sporną kwestią pozostawało przejęcie przez unitów cerkwi Narodzenia NMP. W uniwersale królewskim z 14 marca 1633 r. została ona wskazana jako przeznaczona do zwrotu prawosławnym¹³.

2. ROLA KLASZTORU W CERKWI UNICKIEJ

Brześć był jedną z dwóch miejscowości soborowych (katedralnych) diecezji włodzimiersko-brzeskiej. Fundacja klasztoru w Brześciu wpisywała się w strategię zatrzymania i wzmocnienia pozycji unitów w ośrodkach będących siedzibą biskupstw. W analogicznym czasie biskup unicki Metody Terlecki (1630-1649)

⁹ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 3, s. 46.

¹⁰ Podobne praktyki w żeńskich monasterach eparchii lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku: O. DUCH, *Przywileje królewskie dla prawosławnych i unickich monasterów żeńskich w eparchiach lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku*, w: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa–Wrocław 2005, s. 149-161.

¹¹ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 3, s. 46.

¹² A. MIRONOWICZ, *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok 1997, s. 17-51.

¹³ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 33, Вильна 1908, s. 194-197.

sprowadził bazylianów do pełniącego rolę miasta katedralnego Chełma¹⁴. W konsekwencji postanowień I kapituły generalnej bazylianów zwołanej w 1617 r. przez metropolitę Cerkwi unickiej Józefa Welamina Rutskiego biskupstwa mogli obejmować tylko zakonnicy. Na mocy przywileju Władysława IV z 1635 r. wszystkie parafie w Cerkwi unickiej mogły być obsadzane jedynie przez bazylianów¹⁵. Zatem klasztory bazyliańskie w miastach będących siedzibą katedr stawały się zapleczem dla działalności biskupów. Rozwój sieci bazyliańskich klasztorów diecezji włodzimiersko-brzeskiej mógł wynikać z nieudanej próby nakłonienia do przyjęcia unii przez usytuowany na obszarze diecezji włodzimiersko-brzeskiej monaster w Zimnem (koło Włodzimierza)¹⁶.

W 1613 r. w pożarze, który objął zasięgiem centrum Brześcia, całkowicie zniszczony został dwór biskupa unickiego¹⁷. W związku z brakiem w Brześciu innej siedziby biskupów unickiej diecezji włodzimiersko-brzeskiej bazyliański klasztor stał się miejscem pobytu biskupów, zazwyczaj rezydujących w usytuowanym we włodzimierskiej części diecezji Kupieczowie, a do części brzeskiej przybywających w celu niezbędnych posług. Zwyczaj ten był prawdopodobnie praktykowany w XVII, XVIII i XIX stuleciu. Najwięcej informacji potwierdzających tę funkcję brzeskiego klasztoru posiadamy z końca XVIII stulecia z adnotacji w klasztornej kronice¹⁸, w której odnotowano regularne pobyty w klasztorze biskupa Arseniusza Główniewskiego (grudzień 1795/styczeń 1796, wrzesień, listopad 1796)¹⁹. Można przypuszczać, że trwały one kilka tygodni, ponieważ w 1796 r. w kronice odnotowano, że: „Główniewski przybył na mieszkanie”²⁰. Z gościny w klasztorze korzystał również biskup Jozafat Bułhak (od 8 maja 1799 r.)²¹. Brzeski klasztor na miejsce narad z zakonnikami, m.in. w kwestii osiągnięcia godności senatorskiej, wybrał również metropolita unicki Teodozy Rostocki (sierpień 1789 r.)²².

¹⁴ R. JOP, *Mieszczanie chełmscy wobec miejscowych bazylianów i pijarów w XVII i XVIII wieku*, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole 2000, s. 341-346.

¹⁵ M. SZEGDA, *Działalność prawno-organizacyjna*, s. 64.

¹⁶ Н.И. ТЕОДОРОВИЧ, *Город Владимиръ волынской губернии въ связи съ исторіей волынской ієраpxii*, Почаєвъ 1893, s. 74.

¹⁷ *Акты издаваемые Виленскою археографическою коммисією*, т. 33, s. 194-197.

¹⁸ Kronika była prowadzona przez 10 lat (od 23 lipca 1792 r. do 12 marca 1802 r.). Obecnie znajduje się w dziale rękopisów Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius [dalej: LMAVB], rkps L 17-47.

¹⁹ Tamże, s. 12, 18, 37.

²⁰ Tamże, s. 18.

²¹ Tamże, s. 37.

²² Центральний державний історичний архів України у Львові, Lwów [dalej: ЦДІАУЛ], F. 684, sygn. 1765, s. 61-62.

Zakonnicy z brzeskiej placówki bazylianów wspomagali biskupów w pracach organizacyjno-administracyjnych diecezji włodzimiersko-brzeskiej. Wydaje się, że przynajmniej do połowy XVIII stulecia przełożeni klasztoru pełnili urząd oficjała brzeskiej części diecezji²³. Te dwie funkcje łączyli: Nikodem Kaszyc (1711), Antoni Piotrowski (1739)²⁴ oraz Stefan Litwinka, który na polecenie biskupa diecezji włodzimiersko-brzeskiej Leona Kiszki w latach 1725-1727 przeprowadził wizytację parafii oficjalu brzeskiego²⁵. Klasztor był wykorzystywany jako dom rekolekcyjny, nazywany również „domem korekcyjnym”, do którego kierowani byli na odbycie kary duchowni z brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej przekraczający normy prawne i obyczajowe. Prawdopodobne były to kilkutygodniowe pobyty. Stefan Litwinka po wizytacji w 1725 r. parafii w Cerkiewnikach (dekanat Kamieniec) tamtejszego duchownego Andrzeja Aleksandrowicza, z powodu pełnienia obowiązków duszpasterskich pod wpływem alkoholu, skierował do Brześcia na osiem tygodni pobytu w domu korekcyjnym, gdzie nie miał możliwości „nadużywania trunków”²⁶. Karę pobytu na 12 tygodni rekolekcji w brzeskim klasztorze Bazylianów wymierzył konsystorz brzeski dla parocha parafii Zubacze (dekanat Kamieniec) Józefa Duchnowskiego za niedopełnienie swoich powinności z powodu nadużywania alkoholu i częstych pobytów w karczmie, prowadzących do zgorznięcia parafian²⁷. Przyczyną pobytu na rekolekcjach koadiutora parafii w Chmielewie (dekanat Brześć) Konstantego Hrehorowicza było udzielenie ślubu w terminie za ledwie dwóch dni od zgłoszenia, bez wygłoszenia przewidzianych w prawie kanonicznym trzech zapowiedzi²⁸. Prawdopodobnie na zakonników z brzeskiej placówki spadał obowiązek zorganizowania programu rekolekcji i zapewniania warunków materialnych pobytu. Natomiast brak jest potwierdzenia, aby bazylianie angażowali się przy brzeskiej katedrze w organizację seminarium duchownego, którego funkcjonowanie jest potwierdzone w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVIII stulecia w aktach konsystorza brzeskiego²⁹. Potwierdzałyby to tendencję do osłabienia w drugiej połowie XVIII stulecia przez unickich hierarchów pozycji bazylianów, zauważalną również w unickich eparchiach przemyskiej lwowskiej³⁰.

²³ Tamże, s. 1-2.

²⁴ ЦДДАУЛ, F. 684, sygn. 3251, s. 7-9, 20-60.

²⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 101, s. 205.

²⁶ Tamże, sygn. 780, s. 156.

²⁷ Tamże, sygn. 15, s. 2.

²⁸ Lietuvos Valstybinio Istorijos Archyvas, Wilno, Litewski Konsystorz Biskupstwa Unickiego [dalej: LVIA LKBU], F. 634, op. 3, sygn. 404, s. 7.

²⁹ Tamże, sygn. 94.

³⁰ B. LORENS, *Unicy biskupi przemyscy a męskie klasztory bazylikańskie w latach 1691-1793*, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa 2010, s. 216-217.

3. CERKIEW I ZABUDOWANIA KLASZTORNE

Cerkiew bazylikańska św. Apostołów Piotra i Pawła była zlokalizowana w bezpośredniej bliskości rzeki Muchawiec, w niedalekiej odległości (ok. 100 m) od cerkwi sobornej (katedralnej). Pierwszy drewniany budynek świątyni został zniszczony przez pożar wzniesiony podczas najazdu wojsk rosyjskich w 1660 r.³¹ Nowy budynek cerkwi zniszczył kolejny pożar w 1719 r. Świątynię ponownie odbudowano³². W drugiej połowie XVIII wieku, zapewne ulegając presji mody i dążąc do dorównania okazałością architektury innym gmachom kościołów zakonnych w Brześciu, bazylianie podjęli decyzję o budowie cerkwi murowanej. Na ten cel brzescy zakonnicy otrzymali wsparcie finansowe prowincjała w wysokości 33 tys. zł. „Wymurowanie cerkwi do gzymsu wyprowadził” przełożony brzeskiej placówki Sebastian Hryszkiewicz³³. W 1774 r. nowa cerkiew „nakładem i staraniem samej Prowincji Litewskiej została z muru wyprowadzona” i pomimo że budynek nie był wykończony, został konsekrowany przez archimandrytę kobryńskiego Lucyda Niańkowicza Wojniłowicza³⁴. Cerkiew zaprojektowano jako dwuwieżową, beztranseptową bazylikę o sześciu filarach, na planie prostokąta. Architektura cerkwi nawiązywała do „baroku wileńskiego”. Prawdopodobnie projekt przygotowano w kręgu budowniczych zaangażowanych przy wznoszeniu świątyni przy placówkach bazylikańskich w Berezweczu i Buczaczu³⁵. Prace wykończeniowe były kontynuowane przez kolejne dziesięciolecia. W latach 1788-1795 we wnętrzu pomalowano i położycono ambonę, umieszczono konfesjonały, ławki, chór dla zakonników, uporządkowano zakrystię, ale położenie tynków wewnątrz i na zewnątrz było na etapie planów³⁶. Wybór tej kolejności etapów prac wykończeniowych świadczy, że priorytetowe było jak najszybsze użytkowanie świątyni. W drugiej połowie XVIII wieku z powodu nieukończonej przebudowy cerkwi katedralnej, pozostającej w stanie uniemożliwiającym użytkowanie, cerkiew bazylikańska służyła do udzielania przez biskupów święceń kapłańskich i diakońskich³⁷.

³¹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 1.

³² Tamże, s. 2.

³³ Tamże, s. 5.

³⁴ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii poprzez dokumenty wizytacyjne ruin Twierdzy Brzeskiej*, w: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2012, s. 231.

³⁵ Architektūrę cerkwi opisuje I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo*, s. 225-226.

³⁶ LMAVB, rkps L 17-47, s. 6.

³⁷ Tamże, s. 12.

W nowym gmachu zaplanowano umieszczenie chóru dla dziesięciogłosowych organów³⁸, co potwierdza odchodzenie od praktyki liturgii śpiewanej. W efekcie kontynuowanych w kolejnych dziesięcioleciach prac, w świetle protokołu powizytacyjnego z 1823 r. wewnątrz cerkwi wykończono, mury otynkowano i pomalowano na biało, miejscami ozdobiono polichromią, obrazami i sztukaterią. Zrezygnowano z ikonostasu, pomiędzy nawą a prezbiterium umieszczono drewnianą balustradę. W zamian umieszczono ołtarz dedykowany Chrystusowi Zbawicielowi i św. Apostołom Piotrowi i Pawłowi oraz 6 ołtarzy bocznych, wśród których drugi był dedykowany Najświętszej Maryi Pannie. Nad zakrystią znajdowała się biblioteka³⁹.

Pierwszą siedzibą zakonników był usytuowany na podzamczu dom przekazany na rzecz zakonu 16 maja 1631 r. ówczesnemu protoarchimandrycie bazylianów, koadiutorowi metropolii kijowskiej Rafałowi Korsakowi przez związanego z dworem wojewody wileńskiego Leona Sapiehy, kupca Iwana Antonowicza Dobrianowicza⁴⁰. Prawdopodobnie w kolejnych dziesięcioleciach równocześnie z budynkiem cerkwi w jej pobliżu wzniesiono drewniany budynek monasteru, który podobnie jak klasztor, uległ zniszczeniu ok. 1660 r. na skutek najazdu rosyjskiego, następnie w 1664 r. odbudowano go i ponownie w 1719 r. został zniszczony przez pożar⁴¹. Odbudowany powtórnie budynek był drewniany na kamiennej podmurówce, z gontowym dachem. W latach osiemdziesiątych XVIII wieku wzniesiono nowy lub dokonano rozbudowy gmachu już istniejącego klasztoru. Zakres podjętej modernizacji był znaczny, ponieważ w 1788 r., uzyskując uprzednio pozwolenie rzymskiej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, z powodu uciążliwości związanych z pracami budowlanymi prowadzonymi w monasterze, przeniesiono zaplanowane obrady kapituły generalnej z Brześcia do placówki bazylianów w Żydyczynie⁴². O efekcie prac możemy dowiedzieć się z protokołu sporządzonego po wizytacji w 1819 r. Usytuowany za budynkiem cerkwi gmach klasztorny był drewniany, parterowy w kształcie litery „c”⁴³. W budynku znajdowało się 14 cel dla mnichów, refektarz, pomieszczenie gospodarze, stancja gościnna, stajnia. W pobliżu klasztoru usytuowany był dom dla służby oraz ogród⁴⁴.

³⁸ Tamże, s. 10-11.

³⁹ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 228-231.

⁴⁰ *Акты издаваемые Виленскою археологическою комиссиею*, t. 3, s. 329.

⁴¹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 1.

⁴² *Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarussiae (1650-1850)*, coll. P.A.G. Welykyj, vol. II, Romae 1965, s. 167.

⁴³ K. GUTTMEJER, *Nieznane kościoły Brześcia nad Bugiem*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 26 (1981), s. 183-184.

⁴⁴ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 232-233.

4. ZAKONNICY

Pierwsi zakonnicy przybyli do Brześcia w 1631 r. z klasztoru w Wilnie⁴⁵. Na dotychczasowym etapie badań brak informacji uniemożliwia ustalenie składu osobowego i liczbowego zakonników brzeskiego klasztoru. Liczba zakonników zmniejszała się w sytuacjach kryzysowych. Po zniszczeniu budynku klasztorowego na skutek pożaru w 1719 r. pozostał tylko jeden zakonnik zamieszkujący „w domku pod cerkwią”⁴⁶. Odbudowa umożliwiła powiększenie obsady brzeskiej placówki. W 1748 r. wspólnota liczyła czterech zakonników. W 1774 r. klasztor zamieszkiwało pięciu zakonników i jeden kleryk⁴⁷. Liczba zakonników w brzeskim klasztorze nie odbiegała od stanu osobowego pozostałych bazylikańskich placówek znajdujących się na obszarze brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej⁴⁸. W świetle raportu Kolegium Duchownego z 1805 r. w klasztorze w Brześciu zamieszkiwało ośmiu zakonników. Na tle innych placówek bazylikańskich z tego czasu brzeski klasztor zaliczał się do średnich⁴⁹.

W świetle dostępnych źródeł funkcję przełożonego w bazylikańskim klasztorze w Brześciu pełnili: Sebastian Kaczyński (1669), Nikodem Kaszyc (1711), Jozafat Rogiński (1712), Prokop Michniak (1719), Stefan Litwinko (1723-1727), Jan Olszewski (1730), Antoni Piotrowski (1739), Ignacy Uliński (Oleński) (1740), Teofan Tarasicki (1753), Dionizy Dąbrowa Ostym (1757-1759), Jozafat Jankowski (1761), Sebastian Hryszkiewicz (ok. 1765), January Hawryłowicz (1774), [?] Eliaszewicz (1781), [?] Ptak (1786-1787), [?] Jakubowicz (1787), Herakliusz Borejsza (1788-1794), Teofan Medycki (ok. 1794), Józef Fischer (1799), Ambrożo Kalinowski (1794), Herakliusz Borejsza (1795-?)⁵⁰. Nie możemy odtworzyć pochodzenia społecznego i terytorialnego zakonników z brzeskiej wspólnoty ani ustalić kierunków

⁴⁵ LMAVB, rkps L 17-47, s. 1; *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 3, s. 42-46.

⁴⁶ LMAVB, rkps L 17-47, s. 1-2.

⁴⁷ D. BŁAŻEJOWSKI, *De potestate metropolitaram kioviensium in clerum regularem (1595-1805)*, Romae 1973, s. 162, 167, 174.

⁴⁸ Obsada klasztorów brzeskiej części diecezji włodzimiersko-brzeskiej przedstawiała się w sposób następujący: Biała – 6 zakonników, Drohiczyn – 4, Kobryń – 5, Nowosielec – 3. Wyjątkiem była placówka w Antopolu, licząca 7 kapłanów i 11 kleryków. D. BŁAŻEJOWSKI, *De potestate metropolitaram*, s. 162.

⁴⁹ M. RADWAN, *Bazylianie w zaborze rosyjskim*, „Nasza Przeszłość” 93(2000), s. 170-171. W diecezji brzeskiej (w nowych porozbiorowych granicach obejmujących gubernię litewsko-wileńską, grodzieńską i mińską) najliczniejszy był klasztor w Żyrowicach – 48 zakonników, ale dominowały wspólnoty 4-8-osobowe.

⁵⁰ ЦДІАУЛІ, F. 201, op. 4 b, sygn. 711, s. 18; sygn. 790, s. 9-10; F. 684, op. 1, sygn. 3251, s. 7-79; LMAVB, rkps L 17-47, s. 2, 4-6, 12, 38.

ich mobilności. Co najmniej dwóch przełożonych pełniło funkcję rektora w szkole prowadzonej przez zakon bazylianów we Włodzimierzu. Byli to Ignacy Uliński i Jozafat Rogiński, który również był uczestnikiem synodu zamojskiego (1720), a następnie objął funkcję archimandryty klasztoru w Kobryniu⁵¹. Był absolwentem studiów teologicznych w Kolegium Urbanum przy Kongregacji Rozkrzewiania Wiary w Rzymie⁵².

5. DZIAŁALNOŚĆ DUSZPASTERSKA

Bazylianie w Brześciu nie prowadzili parafii. W mieście, gdzie funkcjonowały cztery inne parafie unickie, bazylianie musieli do wiernych skierować wyjątkową ofertę. Sposobem zachęcającym do korzystania z posługi duszpasterskiej bazylianów były odpusty. W teologii prawosławnej brak jest nauki o odpustach⁵³. Inicjatorami wprowadzenia praktyk odpustowych w Cerkwi unickiej był pierwszy metropolita – Hipacy Pocij. Kontynuatorem realizacji tego pomysłu przyjmującego łacińską soteriologię był kolejny metropolita – Józef Welamin Rutski⁵⁴. Pierwsza wzmianka o próbie pozyskania odpustu dla cerkwi bazylikańskiej w Brześciu została odnotowana w 1664 r. w prośbie o przywilej odpustowy skierowany do Stolicy Apostolskiej. Brzeska placówka do pozyskania przywileju odpustowego została wytypowana z wielu innych ośrodków bazylikańskich na terytorium Rzeczypospolitej⁵⁵, obok takich klasztorów, jak Mińsk, Nowogródek, Wilno (miasta katedralne kijowskiej diecezji metropolitarnej), Chełm, Połock (miasta katedralne diecezji), Żyrowice (sanktuarium z otaczanym powszechną czcią wizerunkiem Matki Bożej),

---

⁵¹ *Археологический Сборник*, т. 13, Вильна 1902, s. 23; M.J. GIŻYCKI, *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach*, Kraków 1912, s. 26-27; *Ostatnie Ks. Stebelskiego prace*, wyd. W. Sereżyński, (Scriptores Rerum Polonicarum, t. IV), Kraków 1878, s. XCVIII. Nie odnotowano jego nazwiska w wydawnictwie dokumentującym przebieg synodu. *Synodus provincialis Ruthenorum in civitate Zamostiae anno MDCCXX Santissimo Domino nostro Benedicto papae XIII dicata*, Romae 1724.

⁵² *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjæ: 1601-1730*, vol. I, Romae 1979, s. 286.

⁵³ M. MELNYK, *Zarys wybranych zagadnień soteriologii prawosławnej*, „Studia Warmińskie” 37(2000), cz. 2, s. 495-522.

⁵⁴ J. MOSKAŁYK, *Rutskiego i Mohyły projekty zjednoczenia Kościoła kijowskiego*, Poznań 2007, s. 102-103.

⁵⁵ W Rzeczypospolitej zakon bazylianów w 1671 r. posiadał 30 klasztorów i ok. 30 zakonników. Po przystąpieniu do unii diecezji lwowskiej, łuckiej i przemyskiej i dynamicznym rozwoju zgromadzenia – ok. 1773 r. liczył ponad 147 placówek (archimandrie, klasztory, rezydencje) i 1258 zakonników. M. SZEGDA, *Bazylianie*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1985, szp. 140-141; M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Bazylianie w Koronie i Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986, s. 11-27.

Dermań, Dubno, Supraśl, Żydyczyn (archimandrie)⁵⁶. Można zatem przypuszczać, że w koncepcjach elit Cerkwi unickiej przewidywano dla bazylińskiego klasztoru w Brześciu istotną rolę, zaliczając go do placówek kluczowych dla rozwoju metropolii i zgromadzenia. W XVIII stuleciu placówka w Brześciu korzystała z przywilejów odpustowych nadawanych dla wszystkich klasztorów bazylińskich w dniach wspomnień liturgicznych świętych czczonych w zgromadzeniu (według kalendarza juliańskiego): przypadającego na 12 czerwca św. Onufrego (15 maja 1755)⁵⁷, 16 września – błogosławionego Jozafata, 14 września – Jana Chryzostoma, 4 grudnia – Jana Damasceńskiego (17 lutego 1770)⁵⁸. 11 maja 1773 r. papież Klemens XIV wydał dla cerkwi bazylińskich przywilej na studniowy odpust z wystawieniem Najświętszego Sakramentu⁵⁹. Bazylińska cerkiew w Brześciu otrzymała również indywidualne przywileje odpustowe. 30 czerwca 1759 r. Klemens XIII nadał odpust zupełny dla cerkwi św. Apostołów Piotra i Pawła w Brześciu z okazji kapituły generalnej bazylianów⁶⁰. 21 września 1793 r. do brzeskiego klasztoru Bazylianów został doręczony przez archimandrytę klasztoru bazylińskiego w Kobryniu, Lucyda Niańkowicza Wojniłowicza, wydany w Rzymie przywilej odpustowy, ustanawiający w cerkwi klasztornej odpust w dniu Podwyższenia Krzyża św. (według kalendarza juliańskiego)⁶¹. Nie wiemy, jaką popularnością cieszyły się poszczególne obchody odpustowe. W kronice klasztornej odnotowano, że w obchodach odpustowych w święto św. Apostołów Piotra i Pawła 10 lipca 1797 r. na mszy śpiewanej i nieszporach byli obecni i głosili kazania zakonnicy z brzeskiej placówki augustianów. W ramach obchodów bazylianie wydali uroczysty obiad i kolację z udziałem wielu gości, wśród których był przeor brzeskiego klasztoru Dominikanów⁶².

Z kroniki klasztornej również dowiadujemy się o przebiegu w ostatnich latach XVIII stulecia obchodów przypadającego na dzień 1 stycznia (w kalendarzu juliańskim) wspomnienia liturgicznego św. Bazylego. Odprawiono sumę z udziałem zaproszonych gości reprezentujących elity środowisk duchowieństwa i świeckich. W 1797 r. w śpiewanej sumie uczestniczył przeor brzeskich dominikanów i zakonnicy z klasztoru Bernardynów, a na uroczystym obiedzie gościli proboszcz łańciskiej

⁵⁶ *Supplicationes Ecclesiae Uniate Ucrainae et Bielarusjae*, coll. P.A.G. Welykyj, vol. I (1600-1699), Romae: PP Basiliani 1960, s. 218.

⁵⁷ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953)*, coll. P. A.G. Welykyj, vol. II (1700-1953), Romae 1954, s. 155.

⁵⁸ Tamże, s. 205.

⁵⁹ Tamże, s. 234.

⁶⁰ Tamże, s. 169.

⁶¹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 11.

⁶² Tamże, s. 27.

parafii kanonik inflancki ks. Kossakowski, duchowieństwo, władze miejskie, palestra. Na obchody dnia wspomnienia św. Bazylego zostali zaproszeni również przedstawiciele lokalnych władz rosyjskich: „kapitan sprawnik i kwartalny z adiutantem”, ale „wymówili się”⁶³. Podobny przebieg miały obchody w roku następnym⁶⁴, ale w 1799 r. ranga uroczystości wyraźnie obniżyła się. Udział w nabożeństwie wzięli tylko dominikanie, a na obiedzie i kolacji było niewielu gości⁶⁵. Była to konsekwencja przeobrażeń społeczno-politycznych po upadku Rzeczypospolitej.

W Brześciu, podobnie jak w innych klasztorach bazylikańskich, szczególną czcią otaczani byli święci związani z duchowością Kościołów Wschodnich, których kult został zaaprobowany przez Stolicę Apostolską i animowany przez przywileje odpustowe. Popularność tych świętych potwierdza opis wizytacyjny wnętrza cerkwi sporządzony w 1819 r., w którym odnotowano wyróżnione ręcznikami i srebrnymi ozdobami wizerunki św. Bazylego, św. Onufrego i bł. Jozafata⁶⁶. W brzeskiej cerkwi otaczany kultem również był, umieszczony w wyposażeniu nowego gmachu cerkwi w głównym ołtarzu, wizerunek Chrystusa, prawdopodobnie Ukrzyżowanego. Jak odnotowano w kronice: „Mikita Kotycz, obywatel brzeski z pobożności swojej dał dwa srebrne serduszka do obrazu Pana Jezusa”, umieszczone następnie w ołtarzu (13 marca 1794)⁶⁷. W świetle opisu sporządzonego podczas wizytacji w 1819 r., na obrazie Jezusa Chrystusa, znajdującym się w ołtarzu głównym wraz z obrazem Matki Bożej, umieszczono srebrne korony. W ołtarzu usytuowano wota w formie srebrnych tabliczek (30 sztuk)⁶⁸.

W brzeskiej cerkwi bazylianów szerzono, prawdopodobnie zainicjowany obchodami odpustowymi w 1773 r.⁶⁹, kult Najświętszego Sakramentu. W świetle protokołu sporządzonego po wizytacji w 1819 r., w cerkwi znajdowała się pozłacana srebra monstrancja⁷⁰. Wyrazem akceptacji kultu Najświętszego Sakramentu było zorganizowanie z inicjatywy członków bractwa, pomimo sceptycznego odniesienia się do tego przedsięwzięcia samych zakonników, procesji ulicami miasta, z udziałem przedstawicieli duchowieństwa zakonnego i diecezjalnego obrządku łacińskiego oraz społeczności miasta. W kronice wydarzenie to zostało opisane w sposób następujący: „W niedzielę po nieszpórach między Oktawą Bożego

⁶³ Tamże, s. 19.

⁶⁴ Tamże, s. 30.

⁶⁵ Tamże, s. 33.

⁶⁶ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 234.

⁶⁷ LMAVB, rkps L 17-47, s. 11.

⁶⁸ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 234.

⁶⁹ *Documenta Pontificum Romanorum*, s. 234.

⁷⁰ I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 234.

Ciała, na żądanie bractwa przez wiele lat u różnych przełożonych na próżno proszących o publiczny obchód chodziła procesja przy asystencji dwóch księży z fary, jednego bernardyna, jednego dominikanina, ks. Hoszakowskiego kanonika w rokiecie z ks. przeorem dominikanów ze świecami idących. W kościele pojezuickim farze, w *ruskim*, u augustianów w łańskim, a czwarta w dominikańskim kościele po *rusku* Ewangelia śpiewana była. Cechom z rozkazu Pana Borowika, prezydenta miasta, na procesji znajdujących się dano na konsolację, a księża asystujący byli na kolacji” (18 czerwca 1797)⁷¹. Relacja ta ilustruje uwarunkowania społeczne procesu adaptacji obrzędów Kościoła łańskiego w Cerkwi unickiej, ale również wskazuje, że inicjatorami tych przeobrażeń byli świeccy. Pomysł zyskał poparcie ogółu lokalnej społeczności. Kolejnym przykładem odnotowanym w kronice, potwierdzającym istotną rolę zakonu bazylikańskiego jako pośredników w przekazie tradycji Wschodu i Zachodu, była oprawa liturgii Wielkiego Piątku. W 1793 r. starano się ją zmodyfikować poprzez wprowadzenie dekoracji grobu Pańskiego. 12 marca 1793 r. w kronice odnotowano: „Pomalowano grób, który postawią w Wielki Piątek w cerkwi”⁷². Nie oznaczało to zerwania z dawną tradycją. 2 października 1796 r. odnotowano, że „ks. Pierzecki przysłał z Warszawy *plaszczenicę* na płótnie malowaną atłasem czerwonym ozdobioną”⁷³.

Przy cerkwi bazylikańskiej w Brześciu funkcjonowało bractwo św. Piotra i Pawła. Na obecnym etapie badań nie znamy jego struktury demograficznej, liczebności, ani nie potrafimy odtworzyć wszystkich obszarów jego działalności. Członkowie bractwa zajmowali się zbiórką funduszy przeznaczonych na prace wykończeniowe świątyni. 7 lutego 1797 r. biskup brzeski Andrzej Arseniusz Główniewski na prośbę bractwa św. Piotra i Pawła przy cerkwi bazylikańskiej w Brześciu wydał pozwolenie na zbiórkę jałmużny na obszarze diecezji „dla utrzymania w należyтым porządku ozdób Domu Bożego mając zaleconego z wierności, dobrych obyczajów Aleksandra Panasewicza”⁷⁴.

⁷¹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 26.

⁷² Tamże, s. 10.

⁷³ Tamże, s. 18.

⁷⁴ LVIA, F. 634, op. 3, sygn. 123, s. 9.

6. DZIAŁALNOŚĆ EDUKACYJNA

Potencjał edukacyjny bazylianów, prowadzących wiele placówek oświatowych na obszarze Litwy i Korony⁷⁵, wykorzystana społeczność miejska Brześcia. Z inicjatywy księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego w drugiej połowie XVIII wieku w Brześciu powołano szkołę miejską, w której nauczanie powierzono bazylianom. Szkoła była utrzymywana przez miasto, które z kasy miejskiej wypłacało dyrektorowi rocznie 400 zł. O oczekiwaniach mieszczan wobec programu nauczania dowiadujemy się z zobowiązania złożonego przez obejmującego w 1781 r. funkcję przełożonego ks. Eliaszewicza, który zobligował się utrzymywać w klasztorze nauczyciela edukującego dzieci mieszczan w zakresie czytania w języku polskim, łacinie, po rusku, podstaw pisania i rachunków. W zamian miasto wypłaciło na utrzymanie szkoły 200 zł, obiecując kolejne 200 zł po spełnieniu warunków kontraktu⁷⁶. Wymogi mieszczan w zakresie programu nauczania świadczą, że wybór bazylianów na nauczycieli był uzasadniony zapewnieniem w programie treści nauczania z dwóch obszarów kulturowych, zarówno łacińskiego, jak i *ruskiego*. Pozostałe umiejętności zapewniłaby edukacja w brzeskiej placówce edukacyjnej prowadzonej przez jezuitów (do 1773 r.). Bazylianie dobrze wywiązywali się z powierzonych obowiązków. W świetle obserwacji poczynionych przez wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej w 1782 r., osiągnięty poziom nauczania w prowadzonej przez zakonników szkole był wyższy od zakładanego minimum programowego dla szkół parafialnych. Wizytatorzy zalecili, aby bazylianie w procesie nauczania „nie sięgali wyższych lekcji ponad program szkółki parafialnej”. W 1785 r. uczniowie bez trudności przeszli egzamin wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej z czytania, pisania, arytmetyki i katechizmu. W latach 1786-1791 został odnotowany znaczny postęp kilkudziesięciu uczniów w „naukach czytania *ruskich* staropisów”⁷⁷. Prowadzona przez bazylianów szkoła była wysoko oceniana przez wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej. W klasyfikacji ocen wystawionych przez wizytatorów 74 podległym placówkom brzeska szkoła zajęła dziewiąte miejsce. Powodem pochwał była praca zespołu nauczycielskiego (1783), wzorowo prowadzona kronika szkolna (1787), umiejętności dydaktyczne nauczyciela matematyki (1789)⁷⁸.

⁷⁵ O działalności edukacyjnej bazylianów zob. m.in. B. LORENS, *Bazylianie prowincji koronnej*, s. 308-370.

⁷⁶ LMAVB, rkps L 17-47, s. 6.

⁷⁷ T. WIERZBOWSKI, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1921, s. 113, 202-203; I. SZYBIAK, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław 1973, s. 113.

⁷⁸ H. POHOSKA, *Wizytatorowie Generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957, s. 153, 223, 232.

Chociaż brak dokładnych danych nie pozwala na odtworzenie społeczności uczniowskiej w poszczególnych latach, przy przyjęciu założenia o zróżnicowaniu religijnym uczniów, można wnioskować, że umiejętność czytania w języku ruskim nabywali uczniowie niezależnie od konfesji. Być może przyjęto założenie, że jest ona przydatna w wielokulturowej społeczności Brześcia, pełniącego rolę ważnego ośrodka handlu. Prawdopodobnie podobny poziom liczby uczniów utrzymał się w latach następnych. Zakonnicy, nie chcąc doprowadzić do utraty kapitału zaufania społecznego, kontynuowali prowadzenie placówki edukacyjnej nawet w sytuacji niewywiązywania się przez miasto z uiszczania opłaty na utrzymanie szkoły (w 1792 r.)⁷⁹. Chociaż przedstawiciele władz miejskich w 1796 r. potwierdzili zobowiązanie do wnoszenia opłaty 400 zł klasztorowi „za fatygę”, miasto nie było w stanie uiścić należności z powodu małych dochodów⁸⁰. W 1804 r. do szkoły uczęszczało ok. 20-30 uczniów, prawdopodobnie podobnie jak w latach późniejszych, wywodzących się z mieszczan: unitów, katolików obrządku łacińskiego, prawosławnych, ewangelików⁸¹.

Ważnym wydarzeniem, zarówno dla społeczności szkolnej, jak i środowiska lokalnego, były publiczne egzaminy kończące naukę w kolejnych klasach. W kronice odnotowano, że 7 lipca 1796 r. „studenci szkółki parafialnej przy tutejszym klasztorze z nauk odprawiali popis w przytomności osób magistratowych”⁸². Rok później, 29 lipca 1797 r. egzamin uczniów szkółki parafialnej odbył się w obecności ks. Buchowieckiego (dawniej rektora kolegium jezuickiego) i przeora klasztoru Dominikanów⁸³. W roku kolejnym, 22 czerwca 1798 r. sprawdzian nazywany „egzaminem obywatelskim” uczniowie złożyli w obecności przedstawicieli szlachty (sędziowie ziemscy, podkomorzyna Wygonowska), przedstawicieli wojska (dowódca pułku, oficerowie), zakonników z wszystkich brzeskich klasztorów oraz kanonika inflanckiego ks. Dąbrowskiego, zadającego uczniom na forum publicznym pytania z geometrii i fizyki⁸⁴. W roku następnym prawdopodobnie nie zorganizowano publicznego egzaminu, a rok szkolny zakończyła 15 sierpnia przemowa wygłoszona przez ks. Połońskiego, profesora wymowy, w obecności przedstawicieli sądu grodzkiego, ks. Buchowieckiego i innych gości, po której „lepiej uczącym się uczniom udzielo-

⁷⁹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 29.

⁸⁰ Tamże, s. 17.

⁸¹ Z. NIEDZIELA, *Szkoły bazylikańskie na Białorusi w świetle raportów Komisji Edukacji Narodowej*, w: *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków 1994, s. 363; R. DOBROWOLSKI, *Szkoły parafialne bazylianów w guberni grodzieńskiej*, w: *Dziedzictwo unii*, s. 119.

⁸² LMAVB, rkps L 17-47, s. 17.

⁸³ Tamże, s. 27.

⁸⁴ Tamże, s. 31.

no promocji”⁸⁵. Przeobrażenia zachodzące w kolejnych latach wpłynęły na zmianę grona zapraszanych gości. Na „egzamin publiczny” w dniu 28 czerwca 1800 r. przybył generał rosyjski Niemcewicz. Wśród wielu innych zaproszonych gości obecny był również marszałek brzeski i przedstawiciele sądu ziemskiego⁸⁶. Wydaje się, że publiczny egzamin uczniów bazylikańskich szkół w Brześciu był ważnym elementem integrującym zakonników z miejscową społecznością. Obecność dostojników świadczy o uznaniu i prestiżu, jakim cieszyła się w mieście i okolicach bazylikańska szkoła, przygotowująca m.in. poprzez tę formę egzaminu do udziału w życiu publicznym. Uczniowie szkoły bazylikańskiej byli doceniani, a ich obecność eksponowano w ważnych dla miasta wydarzeniach, np. pięciu uczniów z nauczycielem wymowy uczestniczyło 12 maja 1799 r. wraz z przedstawicielami władz miejskich i wyznaniowych w powitaniu rosyjskich dowódców wojskowych⁸⁷.

Nie znamy programu nauczania. Ze specjalności nauczycieli możemy wnioskować, że proces edukacji przebiegał przedmiotowo. Nauczano „wymowy” i „moralności”⁸⁸. Ważnym elementem edukacji były języki obce. Oprócz łaciny, nauczano języków niemieckiego, francuskiego, a 7 listopada 1797 r. odbyła się pierwsza lekcja języka rosyjskiego⁸⁹. Ważne znaczenie w procesie dydaktycznym odgrywało nauczanie przedmiotów ścisłych⁹⁰. Nauczanie odbywało się w systemie klasowym⁹¹. Nauczycielami w szkole byli zakonnicy z zakonu bazylianów⁹² oraz jezuita, prawdopodobnie przed kasatą zakonu pracujący w brzeskiej placówce jezuitów⁹³. Trudno jest ocenić poziom nauczania i praktyki pedagogicznej, ale wyrazem próby utrzymania poziomu może być nieudzielanie promocji wszystkim uczniom.

Szkoła prawdopodobnie z racji braku zabezpieczenia finansowego przestała funkcjonować w 1804 r. Placówka została reaktywowana w 1813 r., dzięki przekazaniu bazylianom przez brzeskiego mieszczanina, „cechmistrza kunsztu kowalskiego” Józefa Kraczkowicza, funduszu z przeznaczeniem na prowadzenie placówki.

---

⁸⁵ Tamże, s. 38.

⁸⁶ Tamże, s. 41.

⁸⁷ Tamże, s. 37.

⁸⁸ W 1797 r. w szkole przy klasztorze Bazylianów w Brześciu nauczycielem wymowy i moralności był ks. Benedykt Szczerbiński. LMAVB, rkps L 17-47, s. 28.

⁸⁹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 29.

⁹⁰ W kronice jako nauczyciela fizyki w 1797 r. odnotowano ks. Zarembę. LMAVB, rkps L 17-47, s. 23.

⁹¹ Potwierdzeniem może być adnotacja o śmierci Mikołaja Gołaszewskiego, profesora klasy drugiej (9 czerwca 1801). Tamże, s. 46.

⁹² W kronice jako nauczycieli z zakonu bazylianów odnotowano Benedykta Szczerbińskiego, nauczyciela wymowy i moralności, i Atanazego Zawierskiego. Tamże, s. 28.

⁹³ W kronice jako prefekt szkoły bazylikańskiej w Brześciu został odnotowany były jezuita, ks. Antoni Obrąpalski. Tamże, s. 33.

Pozwoliło to wskrzesić przerwana przed dziewięć laty działalność. Z przekazanych 400 zł bazylianie czerpali 7% zysku (28 zł), z którego mieli utrzymywać nauczyciela, opłacać koszty oświetlenia i opału oraz wspierać ubogich uczniów poprzez zakup papieru, książek i przyborów szkolnych⁹⁴. Brzescy mieszczenie przestrzegali zasady, aby do szkoły uczęszczały tylko dzieci z miasta. W 1821 r. zabiegali o przeprowadzenie kontroli mającej wykazać, czy do szkoły nie uczęszcza żadne dziecko spoza miasta⁹⁵. Bazylińska szkoła parafialna została zamknięta w lutym w 1831 r. W 1834 r. w Brześciu uruchomiono jedną z 35 szkół w okręgu białoruskim funkcjonujących w systemie Lancastera. Liczba uczniów korzystających z systemu wzajemnego nauczania sięgała od 20 do 40⁹⁶.

Pod koniec XVIII stulecia bazylianom powierzono prowadzenie kolejnej placówki edukacyjnej w Brześciu. W związku z zajęciem pojezuickiego gmachu klasztornego na rzecz „rządowych dykasteriów” oraz lazaretu w 1797 r. bazylianom przekazano, prowadzoną dotychczas przez eksjezuitów, szkołę wydziałową. Bazylińska szkoła uzyskała status powiatowej szkoły szlacheckiej⁹⁷. Na podstawie ukazu cara z 2 października 1810 r. placówka w usytuowanym w guberni grodzieńskiej Brześciu była jedną z trzynastu szkół bazylińskich, która uzyskała gwarancję funkcjonowania⁹⁸. Warunki lokalowe w zabudowaniach bazylińskich, w porównaniu z budynkami jezuitów, były znacznie gorsze. Na potrzeby szkoły powiatowej przeznaczono część budynku klasztornego, w którym, oprócz ośmiu cel zakonnych i refektarza, znajdowały się pomieszczenia szkoły miejskiej i trzech klas szkolnych. Pozostałe dwie klasy ulokowano w obrębie nieruchomości klasztornej w adaptowanych budynkach stajni i świeronka⁹⁹. Przystosowanie budynków do celów szkolnych wiązało się z wydatkami. 19 sierpnia 1797 r. w kronice klasztornej odnotowano informację: „zaczęto reperować oficyny ze szkoły dla studentów”¹⁰⁰. Z kasy zakonu „na opędzenie wydatków szkolnych” wydatkowano 800 zł (14 września 1797)¹⁰¹. Warunki lokalowe bazylińskiej szkoły przez wizytatora

---

⁹⁴ R. DOBROWOLSKI, *Szkoły parafialne bazylianów*, s. 118-120; L. ZASZTOWT, *Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 174.

⁹⁵ D. BEAUVOIS, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1831*, t. II: *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym-Lublin 1991, s. 88.

⁹⁶ L. ZASZTOWT, *Kresy 1832-1864*, s. 314, 324, 325.

⁹⁷ Wydaje się mało prawdopodobne, aby bazylińskie gimnazjum funkcjonowało wcześniej. Z. NIEDZIELA, *Szkoły bazylińskie na Białorusi*, s. 363.

⁹⁸ D. BEAUVOIS, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich*, s. 181.

⁹⁹ R. DOBROWOLSKI, *Bazylińska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin-Supraśl 2010, s. 307.

¹⁰⁰ LMAVB, rkps L 17-47, s. 27.

¹⁰¹ Tamże, s. 28.

szkół publicznych w guberni grodzieńskiej w 1808 r. zostały ocenione jako złe. W 1809 r. szlachta z powiatów brzeskiego i kobryńskiego zdecydowała o udzieleniu wsparcia finansowego na potrzeby wznoszonego przez bazylianów nowego gmachu, przeznaczając na ten cel środki przysługujące szlachcie ze skarbu rosyjskiego za udzielony prowiant. Ukończenie budowy było możliwe dzięki zaciągnięciu przez zakon pożyczki. Nowy budynek szkolny został oddany do użytku w 1819 r. Obiekt liczył 14 pomieszczeń. Część sal przeznaczono pod wynajem na kancelarię ziemską i mieszkanie dla zegarmistrza. Zyski z wynajmu przeznaczano na spłatę zobowiązań finansowych. W świetle wizytacji z roku 1819 usytuowany przy ulicy budynek szkolny był jednopiętrowy, murowany, pokryty gontem, liczył 5 sal lekcyjnych, wyposażonych w okna z szybami, ławki dla uczniów i nauczycieli. 8 pomieszczeń służyło do przechowywania książek i pomocy naukowych: instrumentów fizycznych i matematycznych. W pomieszczeniach wykonano podłogi z desek i piece z malowanych kafli¹⁰².

Liczba uczniów w średniej szkole prowadzonej przez bazylianów w 1805 r. wynosiła 210¹⁰³, w 1817 r. wzrosła do 220, w 1820 r. – do 246. W 1827 r. odnotowano znaczący spadek liczby uczniów do 139 osób, wynikający przede wszystkim z uwarunkowań demograficznych. W świetle analizy dokonanej przez R. Dobrowolskiego, w porównaniu z pozostałymi ośmioma szkołami guberni grodzieńskiej pod względem liczby uczniów szkoła brzeska wypada dobrze. W 1817 r. uczniowie w brzeskiej szkole bazylianów stanowili 14,13% ogółu liczby uczących się w szkołach guberni grodzieńskiej, natomiast w 1827 r. – 11,40%. W 1822 r. szkołę brzeską zaliczano do wydzielonej grupy placówek liczących od 200 do 300 uczniów jedenastu szkół Wileńskiego Okręgu Szkolnego, obok tak znaczących placówek jak szkoły w Wilnie i Krzemieńcu¹⁰⁴. O wyborze tej szkoły przez okoliczną szlachtę decydował zatem jej poziom i metodyka nauczania oraz renoma miasta. Na wybór tej placówki zdecydowano się pomimo złych warunków lokalowych. W porównaniu z innymi szkołami prowadzonymi przez bazylianów, brzeska szkoła pod względem liczby uczniów zaliczała się do przeciętnych. W 1805 r. najwięcej uczniów uczyło się bazylikańskiej szkole w Barze (625), najmniej w Borunach (135)¹⁰⁵. Uczniowie brzeskiej szkoły pochodzili z rodzin szlacheckich, mieszczańskich, duchowieństwa unickiego, a w 1822 r. w społeczności uczniowskiej było 14 synów włościańskich. W znaczącej większości byli to katolicy obrządku łacińskiego i greckiego, ale wśród

¹⁰² I. LAUROUSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 234.

¹⁰³ M. RADWAN, *Bazylianie w zaborze rosyjskim*, s. 177.

¹⁰⁴ R. DOBROWOLSKI, *Bazylikańska Szkoła Powiatowa*, s. 320-321.

¹⁰⁵ M. RADWAN, *Bazylianie w zaborze rosyjskim*, s. 177.

uczniów znajdowali się również nieliczni przedstawiciele wyznania luterańskiego, kalwińskiego, judaizmu oraz prawosławia¹⁰⁶.

Prowadzona przez bazylianów szkoła średnia należała do Wileńskiego Okręgu Naukowego i podlegała Akademii Wileńskiej¹⁰⁷. Bazylianie pełnili funkcję kierowniczą (dozorcy) szkoły brzeskiej (Jozafat Raczyński, Józef Ordanowicz, Nikodem Marcinkowski, Dionizy Onyszkiewicz, Fabian Mażański) oraz nauczycieli arytmetyki, fizyki, geografii, historii naturalnej, historii powszechnej, matematyki, prawa, rysunku, teologii moralnej, wymowy oraz języka polskiego i języków obcych (łaciny, niemieckiego, rosyjskiego). W gronie pedagogicznym dokonywano częstych rotacji. Na dłużej w brzeskiej placówce pozostawali nauczyciele bardziej doświadczeni¹⁰⁸. Do grona pedagogicznego wchodził również nauczyciel ze zgromadzenia jezuitów uczący w zlikwidowanej szkole wydziałowej (Ignacy Buchowiecki). W procesie dydaktycznym wykorzystywano „narzędzia fizyczne i matematyczne” przejęte w 1797 r. z brzeskiego kolegium jezuickiego¹⁰⁹. Na potrzeby szkoły bazylikańskiej 10 kwietnia 1798 r. ks. Dąbrowski, były nauczyciel matematyki w szkołach jezuickich, podarował „stolik nowy geometryczny”¹¹⁰. Zgodnie z duchem epoki szkoła starała się nauczać poprzez doświadczenia praktyczne. 3 stycznia 1799 r. na potrzeby szkoły zakupiono od „doktora Michelsona”¹¹¹ „maszynę elektryczną dużą”¹¹². „Instrumenty matematyczne i fizyczne” wzbudziły zainteresowanie odwiedzającego klasztor 21 października 1799 r. gubernatora cywilnego litewskiego Jana Fryzla. 9 lutego 1800 r. z zebranych przez „obywateli brzeskich” składek w wysokości 55 rubli, dzięki perswazji ks. Buchowieckiego, na potrzeby szkoły zakupiono, zapewne pomocny przy doświadczeniach fizycznych, „wiatrociąg”¹¹³. Wydarzenie to potwierdza zaufanie społeczne, jakim obdarzana była szkoła prowadzona przy klasztorze Bazylianów. Poczynione na potrzeby szkoły inwestycje potwierdzają nie-

¹⁰⁶ Analiza społeczności uczniowskiej powiatowej szkoły bazylikańskiej w Brześciu: R. DOBROWOLSKI, *Bazylikańska Szkoła Powiatowa*, s. 323-342.

¹⁰⁷ L. ZASZTOWT, *Kresy 1832-1864*, s. 44, 156.

¹⁰⁸ R. DOBROWOLSKI, *Bazylikańska Szkoła Powiatowa*, s. 346-357.

¹⁰⁹ LMAVB, rkps L 17-47, s. 28.

¹¹⁰ Tamże, s. 31.

¹¹¹ Prawdopodobnie zakupu dokonano od Jakuba Feliksa Michelli (Michelisa), lekarza na dworze Izabelli Branickiej w Białymstoku, założyciela i pierwszego dyrektora instytutu akuserek. Drukował on swoje prace upowszechniające wiedzę akuszerską i nawyki higieniczne (*Krótką nauką dla akuserek po prowincjach, Krótką nauką dla pospółstwa w czasie panującej ospy*) w bazylikańskiej drukarni w Supraślu, *Katalog Tek Glinki*, cz. 1, *Katalog osobowy*, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1969, s. 51; M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK, *Oficina supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów*, Warszawa 1993, s. 175-176.

¹¹² LMAVB, rkps L 17-47, s. 33.

¹¹³ Tamże, s. 39.

zwykłą zdolność akomodacji, chłonność i otwartość na nowe prądy intelektualne¹¹⁴. Jeśli przyjmiemy, że miarą aktywności szkoły była liczba zakupywanych podręczników, to brzeska szkoła (zakup 1124 podręczników na sumę 252,2 rubli) zaliczała się do bardzo aktywnych i znajdowała się na czwartym miejscu (po szkołach w Mińsku, Winnicy i Białymstoku) spośród 55 szkół średnich ziem litewsko-białoruskich. Do brzeskiej placówki kupowano podręczniki najtańsze. Koszt zakupu książek, pomimo ich mniejszej liczby, był większy w ośmiu szkołach (Humanu, Mińsku, Krzemieńcu, Mozyrze, Białymstoku, Kamieńcu, Winnicy, Niemirowie)¹¹⁵.

Prowadzona przez bazylianów szkoła powiatowa w Brześciu została zlikwidowana w dniach 3-27 lutego 1831 r. Budynek tymczasowo przeznaczono na szpital. Jednak jeszcze w tym samym roku szkoła została otwarta i przekształcona w pięcioklasową rosyjską powiatową szlachecką utrzymywaną z funduszu edukacyjnego. W placówce pozostała większość nauczycieli. W 1832 r. szkoła w nowej formie organizacyjnej liczyła 141 uczniów i ośmiu nauczycieli. W roku szkolnym 1833/34 liczba uczniów zmniejszyła się do 116 osób. W 1844 r. do szkoły uczęszczało zaledwie 45 uczniów¹¹⁶. Prawdopodobnie powodem utraty popularności był rosyjski charakter szkoły i zerwanie z tradycją szkoły bazylikańskiej.

Przy klasztorze znajdowała się biblioteka. Jej istnienie jest potwierdzone dopiero w końcu XVIII stulecia. Należy przypuszczać, że jej zasób był gromadzony pod kątem przydatności dla zakonników, a od połowy XVIII stulecia na potrzeby nauczycieli i uczniów. O powiększanie zasobu biblioteki dbali zakonnicy. W 1793 r. księgozbiór biblioteki powiększył ówczesny przełożony brzeskiej placówki Herakliusz Borejsza, zakupując „różne” książki i przekazując ze swojej prywatnej biblioteki kilkanaście kolejnych¹¹⁷. Bibliotekę wzbogacano poprzez zakupy. 9 grudnia 1797 r. do biblioteki nabyto dzieła św. Efrema¹¹⁸ w dwóch tomach. Wydaje się, że praktykowana była wymiana książek w gronie zakonników. Podczas wizytacji 2 grudnia 1797 r. prowincjał Sylwester Antonowicz podarował bibliotece czterotomowy dykcyonarz i kazania Houdrego¹¹⁹. W zamian klasztor przekazał dwie księgi

---

¹¹⁴ A. NOWICKA-JEŻOWA, *Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 4-5 (1997), s. 244.

¹¹⁵ D. BEAUVOIS, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich*, s. 303-304.

¹¹⁶ R. DOBROWOLSKI, *Bazylikańska Szkoła Powiatowa*, s. 305-357; L. ZAWSZOWT, *Kresy 1832-1864*, s. 44, 156, 174.

¹¹⁷ LMAVB, rkps L 17-47, s. 10.

¹¹⁸ Prawdopodobnie Efrema z Amidy, patriarchy z Antiochii, ur. w końcu V wieku, zm. w drugiej połowie VI wieku. Zachowane fragmenty pism zawierają poglądy zwalczające nestorianizm i monofizytyzm. E. STANULA, *Erem z Amidy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, Lublin 1985, szp. 684-685. Prawdopodobnie treści zawarte w pismach św. Efrema służyły do rozważań nad *filioque*.

¹¹⁹ Houdry Vincent, SJ, *Bibliotheca concionatoria ethices Christianae praecipua continens argumenta ordine Alphabetico digesta e Gallico sermone in Latinum translata*, t. 1-2, Venetiis: S. Coleti 1742.

panegiryczne tego autora¹²⁰. Wizytator w 1804 r. odnotował, że w bibliotece znajdował się registr sporządzony 17 lutego 1794 r., zawierający spis 700 dzieł¹²¹. Do biblioteki klasztoru w Brześciu przejęto 28 września 1797 r. księgozbiór z kolegium jezuickiego, a przynajmniej jego część, która mogła służyć na potrzeby szkoły¹²². W świetle protokołu sporządzonego po wizytacji w 1819 r. biblioteka liczyła 1548 książek w językach *ruskim*, polskim, łacińskim, francuskim, niemieckim, włoskim. W zasobach biblioteki znajdowała się m.in. książka jezuita Franciszka Para du Phanjas – *Początki zdrowey filozofii zgodzone z początkami Religii, albo Filozofia Religii* (t. I, Warszawa 1789)¹²³. Książki wraz z „instrumentami fizycznymi i matematycznymi” były przechowywane w ośmiu pomieszczeniach, których standard (podłoga z desek, ogrzewanie piecami kaflowymi) gwarantował należyte warunki¹²⁴. W świetle inwentarza sporządzonego 24 lutego 1830 r., w zasobach biblioteki znajdowało się 1158 dzieł i 12 map¹²⁵. Trudno wskazać przyczynę tak znacznego zmniejszenia się liczby książek.

7. PODSTAWY MATERIALNE

Klasztor Bazylianów w Brześciu funkcjonował w ośrodku miejskim. W świetle informacji z drugiej połowy XVIII wieku do klasztoru należał usytuowany w odległości ok. 30 km w kierunku północnym folwark w miejscowości Lisowczyce. Nie znamy okoliczności, w jakich stał się własnością klasztoru, oraz jego wielkości i potencjału gospodarczego. Folwark prawdopodobnie z racji znacznej odległości był dzierżawiony, a klasztor czerpał dochody z opłat z dzierżawy¹²⁶. Brak w bezpośredniej bliskości dostępu do gospodarstwa nastawionego na produkcję rolną i zwierzęcą, zakładów przetwórstwa rolnego, gospodarki leśnej i rybnej czy też pasieki kierował aktywność gospodarczą klasztoru na inne obszary. Jedną z jej form było prowadzenie browaru, który w zamian za zaopatrzenie klasztoru w piwo był

¹²⁰ LMAVB, rkps L 17-47, s. 30.

¹²¹ U. PASZKIEWICZ, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. I, Warszawa 2015, s. 101-102.

¹²² LMAVB, rkps L 17-47, s. 28.

¹²³ M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław 1996, s. 232.

¹²⁴ I. LAUROSKAJA, *Spojrzenie na dziedzictwo unii*, s. 234-235.

¹²⁵ U. PASZKIEWICZ, *Catalogus catalogorum* s. 102.

¹²⁶ 7 lipca 1797 r. zawarto z Jakubem Perkowskim, komornikiem wileńskim, kontrakt na dzierżawę na rok folwarku Lisowczyce w zamian za opłatę 1995 zł. LMAVB, rkps L 17-47, s. 27.

dzierżawiony¹²⁷. Kolejną inwestycją klasztorną był młyn na rzece Bug, usytuowany przy śluzie w Brześciu. W świetle informacji odnotowanej w kronice klasztornej młyn był od XVI wieku własnością rodziny Trocewiczów, a po wstąpieniu w 1690 r. Szymona Trocewicza do zakonu bazylianów jego matka przekazała młyn zięciowi Michałowi Białoszyckiemu¹²⁸. W 1753 r. Emmanuel Białoszycki przekazał młyn na własność bazylianów¹²⁹. Do pracy w młynie zatrudniany był mielnik¹³⁰. Młyn wymagał fachowego i stałego dozoru¹³¹. Młyn, podobnie jak browar, był dzierżawiony¹³². Z inicjatywy brzeskiego klasztoru 20 listopada 1792 r. założono cegielnię¹³³.

Ważnym aspektem funkcjonowania brzeskiej placówki była troska o odpowiednie wysokie dochody i dywersyfikacja ich źródeł. Zakonnicy nie stronili od zysków z pieniędzy ulokowanych na procent¹³⁴. Prowadzili interesy ze wszystkimi grupami społecznymi, udzielając pożyczek pieniężnych biskupowi unickiej diecezji chełmskiej Porfiriuszowi Skarbkowi Ważyńskiemu¹³⁵, proboszczowi parafii Bereza¹³⁶, Żydom¹³⁷ oraz szlachcie¹³⁸. Zyski przynosił wynajem budynków na cele gospodarcze¹³⁹. Gospodarkę klasztorną prowadzono raczej rentownie i rozważnie, o czym świadczy sprzedaż drewnianego budynku starej cerkwi na potrzeby unickiej parafii Stepanki (dekanat brzeski) za sumę 100 zł¹⁴⁰. Z racji braku bezpośredniego dostępu do artykułów powstających jako efekty produkcji rolnej, wiele transakcji i rozliczeń

---

¹²⁷ Na podstawie umowy z 1797 r. browar wraz z lodownią dzierżawił Łuszczyc. W zamian był zobowiązany do dostaw piwa pierwszej i drugiej klasy oraz słodzin. Na podstawie kolejnej rocznej umowy z 1797 r. browar był dzierżawiony „skarbowi Terespolskiemu księcia Czartoryskiego” w zamian za dostawę dla klasztoru 60 beczek piwa klasy II i 50 korcy słodzin. Tamże, s. 19, 27.

¹²⁸ Tamże, s. 3.

¹²⁹ Tamże, s. 3, 20.

¹³⁰ 10 lutego 1797 r. obowiązki mielnika na rok przyjął Jędrzej Charecki. Tamże, s. 20.

¹³¹ 24 kwietnia 1796 r. statek wołyński strażnikowej Czackiej uszkodził młyn, 27 kwietnia 1797 r. jeden ze statków Czackiego uszkodził liny utrzymujące młyn. Mielnikowi nakazano dozór. Tamże, s. 23.

¹³² 6 lipca 1797 r. zawarto kontrakt na dzierżawę dla mielnika w zamian za wniesienie opłaty 400 zł i 2 miarki mąki. Tamże, s. 27.

¹³³ Tamże, s. 10.

¹³⁴ 25 czerwca 1796 r. Jan Suffczyński okazał kwit na zapłaconą prowizję z sumy kapitału klasztoru w wysokości 2500 zł. Tamże, s. 15.

¹³⁵ 29 sierpnia 1797 r. do Chełma po kamienie do młyna i w celu odzyskania długu od biskupa Porfiriusza Ważyńskiego oddelegowany został mielnik Jan Klimkowski. Tamże, s. 28.

¹³⁶ Tamże, s. 24.

¹³⁷ Pożyczkobiorcami klasztoru w Brześciu była Leja Herszkowa, Jankiel Lejzerowicz. Tamże, s. 13, 30.

¹³⁸ Jako pożyczkobiorcy klasztoru w Brześciu zostali odnotowani: szlachcianka Buczyńska, szlachcic Deskur. Tamże, s. 14.

¹³⁹ Klasztor wynajmował spichlerz przy browarze Żydowi Liwnantowi. Tamże, s. 36.

¹⁴⁰ Tamże, s. 10.

klasztór prowadził w płodach rolnych¹⁴¹. Formą wynagrodzenia za posługi religijne były donacje w postaci zwierząt¹⁴². Klasztor łączyły powiązania gospodarcze z okolicznymi folwarkami¹⁴³. Bazylianie z Brześcia prowadzili wymianę towarową również z innymi klasztorami bazylikańskimi¹⁴⁴. Klasztor w Brześciu nie prowadził samodzielnej polityki finansowej, ale stanowił wspólnotę finansową z prowincją i część dochodów przekazywał do dyspozycji prowincjała¹⁴⁵.

Brzeski klasztor Bazylianów znany był w miejscowej społeczności jako miejsce, w którym można korzystać z gościny. W 1764 r. w klasztorze zatrzymał się ówczesny stolnik brzeski i poseł na sejm województwa brzeskolitewskiego Marcin Matuszewicz. Wybór tej kwatery przez lokalnego dygnitarza świadczy o odpowiednich warunkach. Swoją pobyt wspominał w sposób następujący: „a skoro się dowiedzieli sędziowie kapturowi o moim przyjeździe, zaraz prawie wszyscy przyszli do mnie z kontestacjami afektu swego. Kazałem im wina dawać wieczerzę dałem. Popili się wszyscy bardzo a ja z nimi”¹⁴⁶. W świetle zapisów kroniki klasztornej pobyt w murach klasztornych osób świeckich korzystających czasowo z zakwaterowania był powszechną praktyką. 19 października 1792 r. po pięciu tygodniach pobytu z klasztoru wyjechała rodzina Czetwertyńskich¹⁴⁷. Klasztor był miejscem zakwaterowania marszałka Wygonowskiego na czas obrad z urzędnikami w celu „uskutecznienia zaleceń rządowych”¹⁴⁸. Dla załatwienia swoich osobistych interesów w listopadzie 1802 r. w klasztorze zatrzymał się na kilka dni podkomorzy Buchowiecki¹⁴⁹. Świeccy wykorzystywali klasztor jako miejsce spotkań. Szlachcic Piaskowski w klasztorze wydawał obiad i kolację dla szesnastu osób. W gronie gości było „dwóch pułkowników moskiewskich” (16 października 1792)¹⁵⁰. Podejmowanie gości sta-

¹⁴¹ Jako sposób rozliczania z Monkiem Szawelowiczem traktował dostawy wódki, piwa, mleka, śmietany. Jako rozliczenie z szlachcicem Tarnawskim klasztor domagał się dostaw żyta, krup jęczmiennych i gryczanych, jagły, fasoli, soczewicy. Tamże, s. 23, 24.

¹⁴² 2 maja 1797 r. szlachcic Węgrowski przysłał krowę z cielęciem i zobowiązał klasztor do odprawienia 54 mszy św. za duszę Łukasza, na co otrzymał obietnicę. Tamże, s. 23.

¹⁴³ Krowy z gospodarstwa klasztorowego były na czas zimy przekazywane do pobliskich miejscowości: Ostromeczewa, Kamienicy Żyrowickiej, Jamnej. Tamże, s. 29-30.

¹⁴⁴ Z dyspozycji generała zakonu ks. Falkowskiego z Torokań do klasztoru w Brześciu dostarczono pszenicę, groch, jagłę, krupy gryczane, bób (24 września 1797). Tamże, s. 28.

¹⁴⁵ Klasztor w Brześciu przekazał dla prowincjała 509 zł w monecie rublowej. 17 maja 1797 r. superior przekazał 56 zł prowincjałowi. Tamże, s. 22, 24.

¹⁴⁶ M. MATUSZEWICZ, *Diariusz życia mego*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. II, Warszawa 1986, s. 547.

¹⁴⁷ LMAVB, rkps L 17-47, s. 10.

¹⁴⁸ Tamże, s. 27.

¹⁴⁹ LVIA, F. 634, op. 3, sygn. 195, s. 7.

¹⁵⁰ LMAVB, rkps L 17-47, s. 10.

nowiło niezbędne źródło dochodów klasztornych, chociaż było uciążliwe w zachowaniu reguł życia mniszego, o czym świadczy skierowany 25 listopada 1802 r. do biskupa Jozafata Bułhaka przez bazylianina z klasztoru w Brześciu Jozafata Raczynskiego list, w którym prosił o dyspensę na 3 posty: filipówkę¹⁵¹, pietrówkę¹⁵², pasówkę¹⁵³, „gdyż dla niedostatecznych dochodów klasztornych trudno, a prawie niepodobna żyć z postem w klasztorze brzeskim”¹⁵⁴. Mnisi spotkali się ze zrozumieniem i otrzymali dyspensę. Do obsługi zakonników i gospodarczej działalności klasztoru zatrudniani byli parobcy i kucharz. Doświadczenia opisane w kronice odzwierciedlają trudności ze zdobyciem fachowców. Ze służby w klasztorze z powodu nadużywania alkoholu „został odprawiony” kucharz Antoni Paprocki (18 lipca 1797). Z pensji wypłaconej kucharzowi odliczono kwotę produktów popsutych przy nieumiejętnym przygotowaniu potraw w stanie nietrzeźwym¹⁵⁵. Służbę w klasztorze porzucił parobek Mikołaj Szymański, zabrawszy ze sobą buty, kożuch i 41 zł (8 czerwca 1797)¹⁵⁶.

Klasztor stanowił placówkę zaufania publicznego służącą do składnia depozytów. W kronice klasztornej w październiku 1792 r. odnotowano odbiór, złożonych prawdopodobnie w związku z niebezpieczeństwami, jakie niosły za sobą toczące się w okolicy potyczki z wojskiem rosyjskim, w skarbcu klasztornym kufrów przez łowczankę Piedłowską i Abrahama Koryckiego¹⁵⁷. Klasztor służył również jako miejsce depozytu dla podróżujących. Przechowywane przez dziewięć miesięcy „w składzie” rzeczy Jakuba Wyrzykowskiego odebrał brat (2 lutego 1796)¹⁵⁸. W 1796 r. klasztor przyjął na przechowanie również żagiel, elementy masztu i inne akcesoria potrzebne do transportu drogą wodną, zdeponowane przez Glińskiego¹⁵⁹. 18 maja 1799 r. przyjęto na przechowanie z bliżej nieznanej cerkwi pułku muszkieterów rzeczy cerkiewne: dzwon i księgi¹⁶⁰.

W drugiej połowie XVIII wieku klasztor był traktowany jako miejsce gwarantujące bezpieczny pobyt dla osób starszych i niedołącznych. O możliwość zamieszkania

¹⁵¹ Czterdziestodniowy post poprzedzający Boże Narodzenie.

¹⁵² Post przed świętem św. Piotra i Pawła. Post apostołski rozpoczyna się zawsze w poniedziałek po niedzieli Wszystkich Świętych – 8 tygodni po Wielkanocy. W najkrótszym wariantcie post trwa 8 dni, w najdłuższym – 42.

¹⁵³ Wielki Post – rozpoczyna się siedem tygodni przed świętem Zmartwychwstania.

¹⁵⁴ LVIA, F. 634, op. 3, sygn. 195, s. 7.

¹⁵⁵ Tamże, s. 27.

¹⁵⁶ Tamże, s. 25.

¹⁵⁷ Tamże, s. 10.

¹⁵⁸ Tamże, s. 12.

¹⁵⁹ Tamże, s. 14.

¹⁶⁰ Tamże, s. 37.

dla swojej matki w oficynach klasztoru w 1796 r. zabiegali bracia Suffczyńscy, obiecując w zamian donację¹⁶¹. Klasztor zatrudniał lekarza, któremu wypłacał stałe wynagrodzenie. Trudno rozstrzygnąć, czy posługa cyrulika była ograniczona do zakonników, czy również korzystali z niej mieszkańcy klasztoru, czy też miasta i okolic. W klasztorze posługę tę pełnił co najmniej od 1791 r. Horeszko Wolfowicz, który szczególnie zasłużył się podczas choroby przełożonego o. Borejszy, co z pewnością przyczyniło się do zawarcia z nim w 1797 r. umowy na lata następne i wypłaty dodatkowego wynagrodzenia w wysokości 6 czerwonych zł¹⁶².

8. KASATA

Na mocy rozporządzenia władz rosyjskich z dnia 30 stycznia 1830 r. bazylianie z brzeskiego klasztoru, podobnie jak zakonnicy z innych brzeskich placówek, opuścili klasztor. Zakonnicy udali się do klasztoru bazylikańskiego w Kobryniu, gdzie mieli nauczać w nowym seminarium unickim. W 1833 r. gmach poklasztorny został zajęty przez garnizon i użytkowany jako szpital garnizonowy. W nocy z 31 maja na 1 czerwca 1835 r. wraz z innymi 156 domami spłonął¹⁶³. Fundusze klasztorne miały zostać przekazane na Wileński Okręg Naukowy¹⁶⁴.

Działalność bazylikańskiej placówki w Brześciu pokazuje znaczącą rolę tego zgromadzenia dla Cerkwi unickiej i jej hierarchów w państwie polsko-litewskim. Klasztor w Brześciu w XVII-XVIII wieku pełnił rolę zaplecza wspierającego biskupów unickiej diecezji włodzimiersko-brzeskiej. Działalność klasztoru w Brześciu potwierdza zasługi bazylianów w działalności oświatowej, w której brzeska placówka miała znaczne osiągnięcia. Analiza aktywności duszpasterskiej zakonników pozwoliła na pokazanie metodyki i okoliczności, w których zakon adoptował wzorce łacińskiego kręgu kulturowego. Odtworzenie materialnych podstaw działalności klasztoru ukazało rolę placówki klasztornej w tworzeniu więzów społecznych w lokalnej społeczności epoki nowożytnej. Wiedza o dziejach klasztoru bazylianów w Brześciu jest istotnym przyczynkiem do stworzenia syntezy na temat litewskiej prowincji bazylianów.

---

¹⁶¹ Tamże, s. 15.

¹⁶² Tamże, s. 19, 21.

¹⁶³ Л. ПАЕВСКИЙ, *Городъ Брестъ Литовскъ и его древніе храмы*, Гродна 1894, s. 9-10.

¹⁶⁴ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комисіею для разбора древних актов*, т. 16, Вильна 1889, s. 120-121.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

- Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 101.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Wilno, L 17-47.
Lietuvos Valstybinio Istorijos Archyvas, Wilno, F. 634, op. 3, sygn. 123, 195, 404.
Центральний державний історичний архів України у Львові, Lwów, F. 201, op. 4 b, sygn. 711, 790; F. 684, op. 1, sygn. 1765, 3251.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarusjae (1650-1850), coll. P.A.G. Welykyj, vol. II, Romae 1965.
Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953), coll. P.A.G. Welykyj, vol. II (1700-1953), Romae 1954.
MATUSZEWICZ M., Diariusz życia mego, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. II, Warszawa 1986.
Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae: 1601-1730, vol. I, Romae 1979.
Supplicationes Ecclesiae Uniate Ucrainae et Bielarusjae, coll. P.A.G. Welykyj, vol. I (1600-1699), Romae: PP Basiliani, 1960.
Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. 3, Вильна 1870; т. 16, Вильна 1889; т. 33, Вильна 1908.

OPRACOWANIA

- ALMES I., „Ex Libris Patrum Basilianorum”: z historii prywatnych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej w drugiej połowie XVIII w., w: Książka dawna i jej właściciele = Early printed books and their owners: zbiór studiów, t. II, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, Wrocław: Ossolineum 2017, s. 63-80.
BEAUVOIS D., Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1831, t. II, Szkoły podstawowe i średnie, tłum. I. Kania, Rzym–Lublin: Fundacja Jana Pawła II – RW KUL 1991.
BŁAŻEJOWSKYJ D., De potestate metropolitaram kioviensium in clerum regularem (1595-1805), Romae 1973.
CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK M., Oficyna supraska 1695-1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni ojców bazylianów, Warszawa: Biblioteka UMCS 1993.
DOBROWOLSKI R., Bazylikańska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim, w: Śladami unii brzeskiej, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl: Wydawnictwo KUL 2010, s. 299-357.
DOBROWOLSKI R., Szkoły parafialne bazylianów w guberni grodzieńskiej, w: Dziedzictwo unii brzeskiej, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl: Wydawnictwo KUL 2012, s. 114-146.
DUCH O., Przywileje królewskie dla prawosławnych i unickich monasterów żeńskich w eparchiach lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku, w: Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa–Wrocław: DiG 2005, s. 149-161.
GETKA J., U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku, Warszawa: UW 2017.
GIŻYCKI M.J., Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach, Kraków 1912.

- GUTTMEJER K., Nieznane kościoły Brześcia nad Bugiem, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 26(1981).
- JOP R., Mieszczanie chełmscy wobec miejscowych bazylianów i pijarów w XVII i XVIII wieku, w: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław–Opole: DiG – Wydawnictwo UWr 2000, s. 341-346.
- Katalog Tek Glinki, cz. 1, Katalog osobowy, oprac. T. Zielińska, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki 1969.
- KONIECZNA D., Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565-1763, Warszawa: DiG 2013.
- KUMOR B., Brześć w: *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin: TN KUL 1985, szp. 1130-1131.
- LAUROUSKAJA I., Spojrzenie na dziedzictwo unii poprzez dokumenty wizytacyjne ruin Twierdzy Brzeskiej, w: *Dziedzictwo unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl: Wydawnictwo KUL 2012, s. 217-241.
- LORENS B., Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780, Rzeszów: Wydawnictwo URZ 2014.
- LORENS B., Unicycy biskupi przemyscy a męskie klasztory bazyliańskie w latach 1691-1793, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa: DiG 2010, s. 203-217
- MELNYK M., Zarys wybranych zagadnień soteriologii prawosławnej, „*Studia Warmińskie*” 37(2000), cz. 2, s. 495-522.
- MIRONOWICZ A., Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2001.
- MIRONOWICZ A., *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*, Białystok: ORTHDRUK 1997.
- MOSKAŁYK J., Rutskiego i Mohyły projekty zjednoczenia Kościoła kijowskiego, Poznań: UAM 2007.
- NIEDZIELA Z., Szkoły bazyliańskie na Białorusi w świetle raportów Komisji Edukacji Narodowej, w: *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków: Universitas 1994.
- NOWICKA-JEŻOWA A., Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej, „*Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*” 4-5(1997), s. 240-251.
- Ostatnie Ks. Stebelskiego prace, wyd. W. Sedyński, (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. IV), Kraków 1878.
- PASZKIEWICZ U., *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. I, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2015.
- PIDLYPCZAK-MAJEROWICZ M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław: PWN 1986.
- PIDLYPCZAK-MAJEROWICZ M., *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku*, Wrocław: Wydawnictwo UWr 1996.
- POHOSKA H., *Wizytatorowie Generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: TN KUL 1957.
- RADWAN M., Bazylianie w zaborze rosyjskim, „*Nasza Przeszłość*” 93(2000), s. 153-225.
- STANULA E., *Erem z Amidy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin: TN KUL 1985, szp. 684-685.
- SZEGDA M., Bazylianie, w: *Encyklopedia katolicka*, t. II, Lublin: TN KUL 1985, szp. 140-141.
- SZEGDA M., *Działalność prawno organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego: 1613-1637*, Warszawa: ATK 1967.
- SZYBIAK I., *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław 1973.
- TRAJDOS T., *Dobra i dochody klasztoru augustianów w Brześciu Litewskim w świetle archiwaliów konwentualnych (do końca XVII w.)*, w: *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*, red. M. Derwich, Wrocław: WT MH 2013, s. 387-411.
- WIERZBOWSKI T., *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków: Książnica Polska 1921.

WODZIANOWSKA I., Monaster bazyliański w Barze w świetle wizytacji z lat 1820-1823, „Hereditas Monasteriorum” 6(2015), s. 291-316.

WOLFF A., Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, w: Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych, t. III: Biblioteki, [red. P. Bańkowski], Warszawa: PWN 1955.

ZASZTOWT L., Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa: PWN 1997.

ПАЕВСКИЙ Л., Городъ Брестъ Литовскъ и его древніе храмы, Гродна 1894.

СТЕЦИК Ю., Василянські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII-XVIII ст.), Жовква 2015.

ТЕОДОРОВИЧ Н.И., Городъ Владиміръ волинской губерніи въ связи съ исторіей волинской іерархіи, Почаевъ 1893.

DZIAŁALNOŚĆ BAZYLIANÓW W BRZEŚCIU LITEWSKIM W XVII-XIX WIEKU

Streszczenie

Artykuł przedstawia dzieje klasztoru Bazyliańców w Brześciu i jego rolę w życiu religijnym i społecznym miasta w XVII-XVIII wieku. Klasztor został ufundowany w 1638 r. i stanowił zaplecze dla działalności hierarchów Cerkwi unickiej. Zakonnicy z brzeskiej placówki bazyliańców wspomagali biskupów w pracach organizacyjno-administracyjnych diecezji włodzimiersko-brzeskiej. Bazylianie w Brześciu nie prowadzili parafii. Wydarzeniami gromadzącymi wiernych były obchody odpustowe. W cerkwi bazyliańskiej kultem otaczani byli święci związani z duchowością Cerkwi unickiej oraz wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego. Przy cerkwi funkcjonowało bractwo św. Piotra i Pawła. Zakonnicy prowadzili szkołę dla dzieci mieszczan i szlachty, w utrzymaniu której partycypowało miasto. Pod koniec XVIII stulecia bazylianom powierzono prowadzoną przez jezuitów szkołę wydziałową. Bazyliańska szkoła uzyskała status powiatowej szkoły szlacheckiej. Przy klasztorze znajdowała się biblioteka, w zasobach której znajdowały się książki zakupione i подарowane przez bazyliańców oraz przejęte po skasowanym klasztorze Jezuitów w Brześciu. Klasztor był traktowany jako miejsce zapewniające zakwaterowanie i wyżywienie przez okoliczną szlachtę.

Słowa kluczowe: klasztor Bazyliańców w Brześciu; bazylianie; szkoły bazyliańskie; klasztor w mieście; biblioteki zakonne.

ACTIVITIES OF THE BASILIAN FATHERS IN BREST-LITOVSK BETWEEN THE 17TH AND THE 19TH CENTURY

Summary

The article presents the history of the Basilian monastery in Brest and its role in the religious and social life of the city in the 17th and 18th centuries. The monastery was founded in 1638 and provided the basis for the activities of the hierarchs of the Uniate Church. The monks from the Brest post of the Basilian Order assisted the bishops in the organizational and administrative work of the Diocese of Volodymyr and Brest. The Basilians in Brest did not run the parish. The event that brought the faithful together were the celebrations of church fete. The Basilian church was devoted to the saints associated with the spirituality of the Uniate Church and the image of the crucified Christ. The brotherhood of St. Peter and Paul was also associated with the church. The monks ran a school for children of townsmen

and gentry, the school was also financed by the city. At the end of the 18th century, the Basilians took care of the Jesuit faculty school. The Basilian school obtained the status of a poviats gentry school. At the monastery there was a library, which housed books purchased and donated by the Basilians and taken over from the dissolved Jesuit monastery in Brest. The monastery was treated as a place providing accommodation and meals by the local nobility.

Key words: Basilian monastery in Brest; the Basilian Order; Brest; Basilian schools; monastery in the city; monastery libraries.

Translated by Rafał Augustyn